

Kees Dekker en de historische geografie.

De betekenis van het werk van prof.dr. C. Dekker

(Wemeldinge 22 augustus 1933 – Odijk 18 december 2012)

PETER HENDERIKX

In december 2012 overleed Kees Dekker, mediëvist, oud-rijksarchivaris in de provincie Utrecht en emeritus hoogleraar Archiefwetenschap en Paleografie aan de Universiteit van Amsterdam. Van jongs af aan was zijn liefde voor de geschiedenis een bepalende factor in zijn leven.

In december 2012 overleed Kees Dekker, mediëvist, oud-rijksarchivaris in de provincie Utrecht en emeritus hoogleraar Archiefwetenschap en Paleografie aan de Universiteit van Amsterdam. Van jongs af aan was zijn liefde voor de geschiedenis een bepalen-

de factor in zijn leven. Na het gymnasium α aan het Christelijk Lyceum in Goes te hebben doorlopen, ging Kees Dekker geschiedenis studeren aan de Rijksuniversiteit Gent, met name middeleeuwse geschiedenis, waarin hij in 1959 afstudeerde bij prof.dr. F.L. Ganshof. Direct daarop volgden de archiefopleiding met een stageplaats bij het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en een tijdelijke aanstelling bij het hoogheemraadschap Delfland. In 1961 werd hij chartermeester bij het Rijksarchief in Utrecht, waar hij in 1975 dr. M.P. van Buijtenen opvolgde als rijksarchivaris.

Als mediëvist én archivaris was hij gepokt en gemazeld in de hulpwetenschappen van de geschiedenis. Vele jaren gaf hij les aan de Rijksarchiefschool en aan de Rijksuniversiteit Utrecht in de vakken paleografie, archiefkennis en kerkelijke instellingen en in 1981 werd hij aan de Universiteit van Amsterdam benoemd tot buitengewoon hoogleraar 'in de archiefwetenschap en in de paleografie van de veertiende tot en met de zeventiende eeuw' als opvolger van de door hem zeer bewonderde prof.dr. J.L. van der Gouw.

Niettemin, voor zover zijn ambtelijke functies hem daartoe de ruimte lieten, was Kees Dekker bovenal historisch onderzoeker, en dat met name op het gebied van de middeleeuwse regionale geschiedenis, enerzijds die van Zee-

§ Dekker als rijksarchivaris in Utrecht (1983)
(Foto: Het Utrechts Archief).

land, de provincie waar hij vandaan kwam, en anderzijds die van het Nedersticht van Utrecht, waarvan hij als archivaris de belangrijkste archieven onder zijn beheer had. Over beide regio's staan tal van publicaties op zijn naam, waarin het historisch-geografische aspect – reden om in dit tijdschrift aandacht aan zijn werk te besteden – een zeer belangrijke plaats inneemt.

Dat gold al meteen voor zijn proefschrift over de historische geografie en de instellingen van middeleeuws Zuid-Beveland – het eiland waar hij vandaan kwam –, waarop hij in 1971 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde (*cum laude*) bij prof.dr. C. van de Kieft. Men kan zonder meer zeggen dat hij met deze studie een nieuw en solide fundament schiep voor de bestudering van de middeleeuwse geschiedenis van Zeeland (Dekker, 1971). In dit werk, waarin hij niet alleen Zuid-Beveland, maar heel middeleeuws Zeeland aan de orde stelde, herzag hij de bestaande opvattingen over de historisch-geografische ontwikkeling, met name inzake de geschiedenis van bedijkingen en inpolderingen, en toonde hij als eerste aan hoezeer in Zeeland de oorsprong van het lokale bestuur, de kerkelijke structuren op parochieniveau en de waterstaatkundige organisatie met elkaar verweven waren.

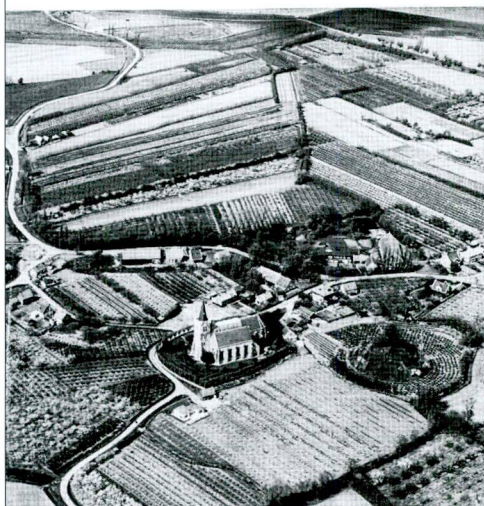
Waar het historisch-geografische aspecten betreft, combineerde hij de informatie uit schriftelijke bronnen met gegevens die het landschap en topografische kaarten opleverden. Zo wierp hij bijvoorbeeld nieuw licht op het fenomeen van de tientallen zogenaamde vliedbergen in de oude kerngebieden van de Zeeuwse eilanden, iets waarover tot dan toe nog veel onduidelijkheid bestond. Aan de hand van een groot aantal schriftelijke bronnen toonde hij aan dat deze (*hoog*)werven of *bergen* de restanten moeten zijn geweest van adellijke mottekasteeltjes.

Vernieuwend waren ook zijn onderzoeksresultaten op waterstaatkundig gebied, mede dank zij het feit dat hij bij zijn onderzoek de beschikking had over de uitkomsten van de bodemkartering, zoals die in die tijd werd uitge-

Zuid-Beveland

De historische geografie
en de instellingen
van een Zeeuws eiland
in de middeleeuwen

Dr. C. Dekker

§ Omslag van 'Zuid-Beveland; de historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen.'

voerd door de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen. Zo maakte hij aannemelijk dat in het noorden van Zuid-Beveland (omgeving Kattendijke) de zogeheten Duinkerke-IIIa-afzettingen verband hielden met de stormvloed van 1134 en dat de dijk ten zuiden van het verspreidingsgebied van dit sediment, dat wil zeggen de oudste interlokale dijk aan die kant van Zuid-Beveland, niet lang na 1134 moet zijn aangelegd. Meer in het algemeen ging hij ervan uit dat de stormvloed van 1134 ook elders in Zeeland een belangrijke stimulans voor de bewoners moet zijn geweest om de eilanden volledig met dijken te omgeven.

Wat de betekenis van stormvloeden betreft: Dekker begon zijn dissertatieonderzoek in een tijd dat onder bodemkundigen en geologen de zogeheten transgressie- en regressiefasentheorie opgeld deed. Deze hield in dat er tijdens het

Holoceen sprake zou zijn geweest van elkaar met enige regelmaat afwisselende perioden van verhoogde en verminderde invloed van de zee op het land. De confrontatie met deze theorie bracht Dekker er toe om voor Zeeland het sediment dat door bodemkundigen met de zogeheten Duinkerke-IIIa-transgressiefase (circa 900-1200) in verband werd gebracht, toe te schrijven aan de gevolgen van slechts twee stormvloeden, namelijk die van 1014 en 1134. Iets vergelijkbaars had eerder de Gentse historicus prof.dr. A. Verhulst voor het Vlaamse kustgebied gedaan. In zijn rede tijdens het fameuze transgressie-en-regressie-symposium in 1978 in Gent, onder leiding van Verhulst en M.K. Elisabeth Gottschalk, verklaarde Dekker dan ook de Duinkerke-IIIa/b-transgressiefase tot een voor historici irrelevant begrip (Dekker, 1980a; Verhulst, 1980). Samen met Verhulst stond Dekker daarmee aan het prille begin van een periode waarin de kritiek op de

transgressie- en regressiefasentheorie allengs sterker werd en een steeds fundamentele karakter zou krijgen (vgl. Roeleveld, 1980, en Edelman, 1974).

Zuid-Beveland bleef niet Dekkers enige publicatie over middeleeuws Zeeland. Onder andere verscheen in 2002 zijn boek over Goes in de middeleeuwen, waarin hij de ruimtelijke ontwikkeling van die stad uitgebreid aandacht gaf (Dekker, 2002). Ook zijn allerlaatste boek betrof Zeeland: *Geld in het water*, dat hij samen schreef met de Antwerpse emeritus-hoogleraar Roland Baetens en dat hij vanwege zijn verslechterende gezondheid slechts met veel moeite wist te voltooiën (Dekker en Baetens, 2010). Dit boek handelt over de pogingen die na de stormvloeden van 1530, 1532 en 1552 werden ondernomen om met Antwerps en Mechels kapitaal het verdronken oostelijk deel van Zuid-Beveland te herdijken; pogingen die voor een groot deel strandden tijdens

§ De Deesche Watergang is achtergebleven na de dijkdoorbraak van de Kattendijk als gevolg van de stormvloed van 1134. De overstroming drong diep het gebied ten noorden van Kattendijke, Wemeldinge en Yerseke binnen en vormde een kreek die nog altijd bestaat: de Deesche Watergang.

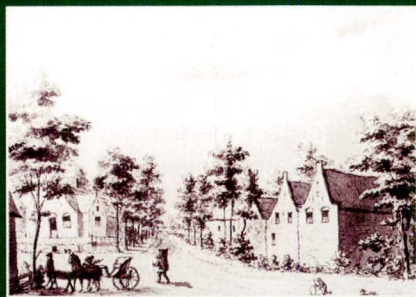
het begin van de Nederlandse Opstand. Voor auteurs en redactie van het eerste deel van de nieuwe *Geschiedenis van Zeeland* was de belangrijke bijdrage van Kees Dekker aan de geschiedschrijving over middeleeuws Zeeland een reden om dit eerste deel aan hem op te dragen. Het is mooi dat hij de presentatie van het boek in september 2012 in de Burgerzaal van het stadhuis in Middelburg nog heeft kunnen meemaken.

Van de diverse publicaties die Kees Dekker wijdde aan de lokale en regionale geschiedenis van het Nedersticht is zijn in 1983 verschenen studie over de middeleeuwse geschiedenis van het Kromme-Rijng gebied de belangrijkste (Dekker, 1983). Ook in dit werk vormde de nauwe relatie in de middeleeuwen tussen historisch-geografische structuren en ontwikkelingen op lokaal en regionaal niveau en bestuurlijke, waterstaatkundige en kerkelijke instellingen een terugkerend thema. En ook hier buite Dekker alle mogelijkheden uit die de zeer diverse bronnen hem boden om de institutionele en historisch-geografische ontwikkelingen in het gebied uitputtend te kunnen onderzoeken en analyseren. Niet alleen leverden de omvangrijke Utrechtse archieven, in het bijzonder die van de kapittels, een *mer à boire* aan informatie, maar ook de bodemgesteldheid, de 19e- en 20e-eeuwse wegenpatronen en de dorps- en verkavelingsstructuren in het Kromme Rijng gebied boden een maximum aan aanknopingspunten. Het stelde Dekker in staat een beeld te geven van de structuur van de vele vroegmiddeleeuwse agrarische nederzettingen met hun engens, weiden, hooilanden, velden en bossen, om vervolgens zeer gedetailleerd in te gaan op de occupatie en ontginning van de komgronden en broeken vanaf de 10e eeuw. Hij maakte duidelijk dat die ontginningen gepaard gingen met de geleidelijke ontmanteling van de vroegmiddeleeuwse domaniale organisatie. Tevens slaagde hij er in de geografische structuur van veel ontginningsnederzettingen te achterhalen door schriftelijke gegevens te combineren met de informatie van 19e- en 20e-eeuwse kadastrale en topografische kaarten.

Dr. C. Dekker

HET KROMME RIJNGEBIED IN DE MIDDELEEUWEN

Een institutioneel-geografische studie

STICHTSE HISTORISCHE REEKS

9

§ Omslag van 'Het Kromme-Rijng gebied in de middeleeuwen: een institutioneel-geografische studie.'

Een grote sprong voorwaarts waar het gaat om inzicht in de historisch-geografische ontwikkelingen in het Kromme-Rijng gebied vormt de manier waarop Dekker de vragen en onduidelijkheden rond de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede heeft ontrafeld. Niet alleen lukte het hem te achterhalen wanneer de damaanleg moet hebben plaats gehad, namelijk in 1122, maar bovendien maakte hij aannemelijk dat dit werk in de eerste plaats werd uitgevoerd ter verbetering van de afwatering van de omgeving op de Kromme Rijn, zodat vervolgens de ontginning van Oostbroek en Langbroek mogelijk werd. Ook de precieze plaats van de dam, thans een onderdeel van de Lekdijk, wist hij vast te stellen, namelijk ter plaatse van het dijkssegment dat in de middeleeuwen en later – geheel anders dan de rest van de Lekdijk – werd onderhouden door

een groot aantal gerechten in het Kromme-Rijngebied en de zuidelijke Vechtstreek. Dat waren de gerechten die op de Kromme Rijn afwaterden, zodat tegelijkertijd duidelijk werd met het oog op de ontwatering van welk gebied de riviertak in 1122 werd afgedamd. Bovendien toonde Dekker aan dat het graven van de Vaartse Rijn naar 't Gein ten behoeve van de scheepvaart van en naar Utrecht rechtstreeks samenhang met de damaanleg bij Wijk bij Duurstede en in diezelfde tijd heeft plaatsgevonden. Kees Dekker publiceerde dit onderzoek uitgebreid in een artikel in 1980. In zijn studie over het Kromme-Rijngebied vatte hij een en ander kort samen (Dekker, 1980b). Na zijn monografie over het Kromme-Rijngebied en zijn artikel over de dam bij Wijk bij Duurstede volgden andere publicaties over het Nedersticht waarin het historisch-geografisch element een voorname plaats innam, onder andere studies over de ontginningen in Eemland (Dekker en Mijnsen-Dutilh, 1995) en over de mislukte cope-ontginning in het Westerveld onder Woudenberg (Dekker, 1987). Bovendien heeft hij in de jaren 1990 in een aantal hoofdstukken van het eerste deel van de *Geschiedenis van de provincie Utrecht* de resultaten van zijn eigen onderzoek en van dat van anderen naar de historisch-geografische ontwikkelingen in het middeleeuwse Nedersticht beknopt en helder samengevat en voor een breed publiek toegankelijk gemaakt (Dekker et al., 1997, hoofdstukken 4, 11, 13 en 18). Met het overlijden van Kees Dekker is voor de mediëvistiek, de regionale geschiedenis en de historische geografie een wetenschapper van formaat heengegaan. Zijn publicaties zullen van grote betekenis blijven voor al diegenen die zich met de middeleeuwse geschiedenis van Zeeland en het Nedersticht bezighouden. Waarheidsvinding aan de hand van schriftelijke bronnen en andere betrouwbare gegevens stond bij zijn historisch onderzoek voorop. En dat haast altijd vanuit een brede en open vraagstelling, nauwelijks vanuit een vooropgezette visie of een vooraf geformuleerde hypothese. Dat zijn manier van werken tot

uitstekende resultaten leidde, hing, afgezien van zijn helder inzicht, nauw samen met het feit dat hij de techniek van het historisch onderzoek door en door in de vingers had. Daaraan ten grondslag lagen zijn grondige kennis van het Latijn en het Middelnederlands en zijn grote ervaring met het lezen van oud schrift en de methodiek van het archiefonderzoek. Het waren kwaliteiten die hij zich eigen had kunnen maken dank zij het peil van middelbaar onderwijs van rond 1950, het hoge niveau van de studie in de middeleeuwse geschiedenis aan de Gentse universiteit en niet in het minst de archiefopleiding aan de voormalige Rijksarchiefschool. En met name dit stemt tot nadenken. Ook in de toekomst zullen er ongetwijfeld regionaal-historici en historisch-geografen zijn van het niveau van Kees Dekker, maar deze zullen, gelet op het karakter van het huidige onderwijs, hun basiskennis, vooral de technische kant daarvan, veel meer dan de generatie waartoe Dekker behoorde, op eigen kracht moeten verwerven.

Kees Dekker and historical geography

Kees Dekker, medieval historian, former head of the state archives in the province of Utrecht and professor emeritus at Amsterdam University, passed away in 2012. Dekker was above all known for his research into medieval regional history. His main interests were local and regional history, with an emphasis on regional history, in particular on local government, ecclesiastical institutions, water management and historical geography. He broke fresh grounds in publications on the provinces of Zeeland (his native region) as well as on the province of Utrecht where he headed the regional archives. With regard to the historical geography of Zeeland, he focused on the medieval building of embankments; a process he connected with the large flood of 1134, as well as on the land reclamations around the embanked islands. His major work was on the island of Zuid-Beveland. With regard to Utrecht, his main publications were on the region along the Kromme Rijn ('Winding Rhine', the region upstream of the town of Utrecht). He

described the early settlements on the natural levees in this region, as well as the reclamations of the backswamps during the 11th-13th centuries.

LITERATUUR

- DEKKER, C. (1971). Zuid-Beveland; de historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen. Van Gorcum, Assen, 2e druk Krabbendijke 1982.
- DEKKER, C. (1980a). Resultaten van historisch-geografisch onderzoek in Zeeland. In: A. VERHULST EN M.K.E. GOTTSCHALK (RED.). Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België. Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, Gent, pp. 93-114.
- DEKKER, C. (1980b). De dam bij Wijk. In: Scinium et scriptura; opstellen betreffende de Nederlandse geschiedenis aangeboden aan Professor dr. J.L. van der Gouw bij zijn afscheid als buitengewoon hoogleraar in de archiefwetenschap en in de paleografie van de veertiende tot de zeventiende eeuw. Nederlands Archievenblad 84, pp. 248-266.
- DEKKER, C. (1983). Het Kromme-Rijngebied in de middeleeuwen: een institutioneel-geografische studie. Walburg, Zutphen (Stichtse Historische Reeks 9).
- DEKKER, C. (1987). Een mislukte cope in het Westervoud; de eerste aanzet tot de ontginning van Woudenberg. In: Ter recognitie; opstellen aangeboden aan prof.dr. H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit. Verloren, Hilversum, pp. 113-138.
- DEKKER, C. (2002). Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot aan de Satisfactie in 1577. De Koperen Tuin, Goes.
- DEKKER, C. EN R. BAETENS (2010). Geld in het water. Antwerps en Mechels kapitaal in Zuid-Beveland na de stormvloed in de 16e eeuw. Verloren, Hilversum.
- DEKKER, C., PH. MAARSCHALKERWEERD EN J.M. VAN WINTER (RED.) (1997). Geschiedenis van de provincie Utrecht, dl. 1. Spectrum, Utrecht.
- DEKKER, C. EN M. MIJNSSEN-DUTILH (1995). De Eemlandtsche leegte: ontginningen rond de mond van de Eem in de 12e en 13e eeuw. Spectrum, Utrecht (Stichtse Historische Reeks 19).
- EDELMAN, T. (1974). Bijdrage tot de historische geografie van de Nederlandse kuststreek. 's-Gravenhage (Publicatie van de Directie waterhouding en waterbeweging, Rijkswaterstaat).
- ROELEVELD, W. (1980). De bijdrage van de aardwetenschappen tot de studie van de transgressieve activiteit langs de zuidelijke kusten van de Noordzee. In: A. VERHULST EN M.K.E. GOTTSCHALK (RED.). Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België. Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, Gent, pp. 155-207.
- VERHULST, A. (1980). De bewoningsgeschiedenis van de kustgebieden van Nederland en België in het licht van de nieuwe opvattingen over transgressie, stormvloed en klimaatwijzigingen. In: A. VERHULST EN M.K.E. GOTTSCHALK (RED.). Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België. Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, Gent, pp. 9-19.